Graven in het groen

De vroegmiddeleeuwse vrouw van Leersum

Nr. 13

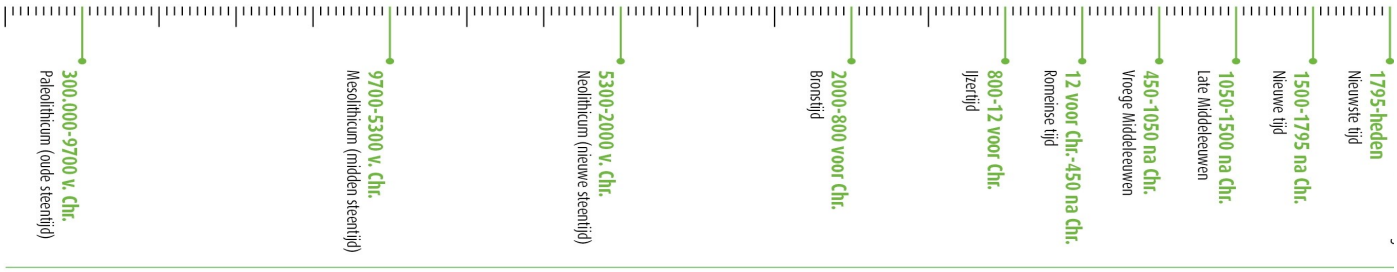

In 1931 werden bij het uitgraven van een kelder onder één van de huizen in de Bentincklaan in Leersum een achttal oude potten gevonden. Alle potten of urnen bleken menselijke crematieresten te bevatten. En toen 30 jaar later de huizen in de Bentincklaan werden aangesloten op de riolering werden er nog meer vondsten gedaan. De bouwvakkers waren op een oeroude begraafplaats gestuit!

Een begraafplaats uit de zevende en achtste eeuw.

In totaal zijn er 50 graven gevonden. Drie hiervan zijn skeletbegravingen, de overige zijn urnen met crematieresten. De urnen zijn heel verschillend, variërend van kookpotten tot voorraadvaten. De meeste urnen lijken in het dagelijks leven te zijn gebruikt voordat ze gevuld met crematieresten werden begraven. In de urnen zijn ook (verbrande) voorwerpen gevonden die de dode hebben vergezeld op de brandstapel, zoals glazen kralen, bronzen gespen, mesfragmenten, een benen spinsteen en een glazen speelschijfje.

In de skeletgraven zijn naast resten van de overledenen zelf ook nog andere voorwerpen ontdekt, zoals een Francisca-bijl, fragmenten van een zaag, de punt van een lans en een zwaard. In de vroege middeleeuwen was het gebruikelijk dat overledenen voorwerpen meekregen in het graf. Waarschijnlijk dachten de mensen dat de overledene deze voorwerpen nodig had in het hiernamaals.

Bijna alle gebruiksvoorwerpen zijn aan mode onderhevig, en op basis van de vorm, de gebruikte versieringen en het materiaal waarvan ze gemaakt zijn, kunnen deskundigen achterhalen wanneer een voorwerp gemaakt en gebruikt is. De urnen en andere vondsten van de Bentincklaan zijn gemaakt tussen 600 en 750 na Chr. In deze periode zijn de overledenen hier begraven.

Deze flesvormige kruik is in 1961 in de Bentincklaan gevonden gevuld met menselijke crematieresten. (Foto: Henk Boeve)

Een bijzondere kruik

Bijzonder was de vondst van een flesvormige kruik gevuld met menselijke crematieresten tijdens de rioleringswerkzaamheden in februari 1961. De hals van de kruik is oudtijds expres afgeslagen, waarschijnlijk om de crematieresten er gemakkelijker in te kunnen doen. Deze kruiken werden omstreeks 700 na Chr. gebruikt om wijn in te transporteren. Waarschijnlijk heeft deze kruik onze streken via de Rijn vanuit het Duitse gebied bereikt.

Archeologie

Dorp en Natuur 50 1966-2016

Gemeente Utrechtse Heuvelrug

De vroegmiddeleeuwse vrouw van Leersum

Onderzoek naar de menselijke resten

In de flesvormige urn zaten verbrande menselijke botresten. In de vroege middeleeuwen vond crematie plaats op een brandstapel in de open lucht. Daardoor zijn niet alle resten tot as verbrand, maar zijn sommige botten nog duidelijk herkenbaar. Een deskundige op dit gebied, fysisch-antropoloog genoemd, kan nog veel aflezen aan menselijk crematiemateriaal. Afhankelijk van de staat van de resten kan achterhaald worden of het een man of een vrouw was en op welke leeftijd deze is overleden. Ook kunnen eventuele breuken, ziekten of afwijkingen aan het skelet worden herkend.

Fysisch-antropologe Birgit Berk heeft het crematiemateriaal uit de flesvormige kruik onderzocht. In de kruik waren de resten aanwezig van, naar alle waarschijnlijkheid, een volwassen vrouw. Wie was deze dame uit het vroegmiddeleeuwse Leersum? Hoe zag haar leven en haar wereld eruit? De schaarse vondsten uit haar graf lichten een tipje van de sluier op.

In de vroege middeleeuwen werden overledenen op een brandstapel in de open lucht gecremeerd. Hierbij werden niet zulke hoge temperaturen gehaald als nu. De crematieresten zijn soms nog goed als bot herkenbaar. Dit crematiemateriaal is afkomstig van een urn uit de Bentincklaan.(Foto: Cees Keur)

Deze vrouw komt uit Drenthe maar ziet er ongeveer uit als in onze omgeving. Ze draagt rijke versieringen.

Verleden land - Archeologische opgravingen in Nederland, Meulenhof

De vorming van haar schedel en haar gebit geven aan dat zij bij overlijden ouder dan 20 jaar en jonger dan 40 jaar was. De levensverwachting rond 700 na Chr. was heel anders dan nu. Veel kinderen stierven op jonge leeftijd, maar ook als men de kwetsbare kinderjaren had overleefd, was een lang leven nog geen garantie. De gemiddelde leeftijd van overlijden voor volwassenen lag rond de 40 jaar. Uiteraard waren er ook die de respectabele leeftijd van 60, 70 of 80 jaar bereikten, maar daar tegenover stonden dan verschillende overleden twintigers. De vrouw van Leersum was bij overlijden dus iets jonger dan gemiddeld, maar dit was niet uitzonderlijk.

Op verschillende plaatsen, maar met name op wervels uit rug en nek, zijn aanwijzingen voor slijtage aangetroffen. In haar dagelijks leven heeft zij waarschijnlijk af en toe nek– of rugklachten gehad. Dit komt vaak voor en is niet opvallend. Wel opvallend zijn sporen van een ontsteking aan de binnenzijde van de schedel. De aard en oorzaak van de ontsteking is niet bekend. Mogelijk leed zij aan hersenvliesontsteking. Of dit heeft bijgedragen aan haar dood of dat zij genezen is, is niet bekend. Wel is duidelijk dat een dergelijke ontsteking gepaard zal zijn gegaan met pijn en koorts.

De vroegmiddeleeuwse vrouw van Leersum

Eeuwenoude sporen op botten

De crematieresten geven ook iets prijs over de wijze van crematie en begraving van deze vrouw.

Eén fragment van een rugwervel lijkt op basis van de grootte niet afkomstig van de vrouw van Leersum, maar van iemand anders. Omdat het slechts één botfragment betreft, is het waarschijnlijk dat dit een restant van een voorgaande crematie betreft. Waarschijnlijk is de vrouw van Leersum, zoals gebruikelijk, op een algemene brandplaats gecremeerd, op een plek waar al eerder een crematie had plaatsgevonden. Nadat de as was afgekoeld werden de resten handmatig verzameld en in een urn begraven. De ene rugwervel kan op de brandplaats zijn achtergebleven en per ongeluk tussen de resten van 'onze' dame terecht zijn gekomen.

Deze schijffibula is gevonden in een vroeg-middeleeuws graf in Elst. Foto: provincie Utrecht. Ook de vrouw uit Leersum lijkt een mantelspeld op haar kleding te hebben gedragen.

Op resten van een rib is een groene aanslag gevonden. Dit lijkt afkomstig van een bronzen voorwerp. De vrouw van Leersum kan dit bronzen voorwerp als onderdeel van haar garderobe hebben meegekregen op de brandstapel. Het kan een gesp van een riem of een fibula zijn geweest. Dit laatste is een speld waarmee kledingstukken zoals een mantel dichtgemaakt of bijeengehouden konden worden. Fibulae worden vaak in graven van zowel mannen als vrouwen aangetroffen.

Ook op verschillende fragmenten van de schedel is een verkleuring aangetroffen, roodbruin van kleur. Dit is mogelijk afkomstig van een ijzeren voorwerp. Omdat alleen de schedelfragmenten deze rode aanslag vertonen, kan het niet ontstaan zijn door een metalen voorwerp die bij de crematieresten geplaatst is. Het metalen voorwerp heeft op het hoofd gezeten voorafgaand aan de crematie.

Maar wat was het dan precies? Wellicht een ijzeren helm? Het is zeer ongebruikelijk dat een vroegmiddeleeuwse vrouw een helm als grafgift meekrijgt. Überhaupt is een helm als grafgift geen gemeengoed. In de 1100 graven die in het rijke grafveld van Rhenen zijn gevonden is niet één helm aangetroffen. Misschien een ijzeren haarpin? Dit is een zeer gebruikelijke grafgift voor vrouwen, maar deze worden doorgaans van brons gemaakt. Het kan ook een ijzeren diadeem of haarband zijn geweest. Deze is dan echter wel uniek in haar soort. Het ijzeren voorwerp op het hoofd van de vrouw van Leersum stelt ons vooralsnog voor een raadsel!

De vrouw draagt een grote haarpin en een riem met allerlei handigheidjes zoals een schaar, een sleutel een spinklosje en een amulet.

Op zoek naar de vijfde eeuw: de Franken tussen Rijn en Maas, 1992

Archeologie

De vroegmiddeleeuwse vrouw van Leersum

Een bijzondere verhaal uit één kruik

De inhoud van slechts één van de urnen van de Betincklaan is onderzocht ter gelegenheid van deze tentoonstelling. Deze ene urn vertelt al een bijzonder verhaal over het leven in Leersum in de vroege middeleeuwen:

Rond 700 na Chr. is een vrouw van tussen de 20 en 40 jaar begraven op de begraafplaats aan de Bentincklaan. Zij woonde waarschijnlijk in één van de boerenhoeves in de nabije omgeving die een lokale leefgemeenschap vormden en die gezamenlijk hier hun doden begroeven.

Zij is gecremeerd op een algemene brandplaats in de open lucht, die al eerder voor de verbranding van een overledene was gebruikt. Voorafgaand aan de crematie had zij een ijzeren voorwerp op haar hoofd en een bronzen voorwerp langs haar zij. De gecremeerde resten zijn verzameld en begraven in een urn gemaakt van een wijnkruik afkomstig uit de Duitse Rijnlanden. Dit geeft aan dat de leefgemeenschap van deze Leersumse vrouw toegang had tot een handelsnetwerk met een bereik van duizenden kilometers. De nabijheid van Dorestad wat in die tijd een belangrijk handelscentrum was, zal hier zeker aan bijgedragen hebben.

***Oud Frankische Hoeve* van A.J. Groenewegen uit 1904.**

Friezen en Franken

De manier waarop ze ter aarde is besteld, eerst cremeren en dan begraven, geeft aan dat zij nog niet de Christelijke traditie aanhing die in het begin van de zevende eeuw (opnieuw) haar intrede had gedaan in deze regio. Omstreeks 630 verrijst op iets meer dan een halve dag lopen vanaf de begraafplaats aan de Bentincklaan een kerkje (op het huidige Domplein in Utrecht). Deze kerk, gebouwd in opdracht van de Frankische koning Dagobert, moest de uitvalsbasis zijn van waaruit de Friezen bekeerd zouden worden tot het Christendom. Dat dit niet gelijk in vruchtbare aarde viel, bleek in 650. De Friese leiders veroverden en verwoestten de kerk. De heidense Friese koningen en de Christelijke Frankische koningen bleven elkaar bestrijden in dit gebied. Uiteindelijk werd de strijd pas in de achtste eeuw beslecht ten gunste van de Franken.

Het gaat te ver om de vrouw van Leersum op basis van haar 'heidense' begrafenisrituelen als 'Friezin' te bestempelen. De labels 'Friezen' en 'Franken' zijn voor de nieuwkomers en spelen zich af op het niveau van de leiders en de elite. Het is waarschijnlijker dat de leefgemeenschap van deze vrouw voortborduurt op een eeuwenlange traditie van de lokale bevolking van de heuvelrug. Deze leefgemeenschap heeft na haar dood zorg gedragen voor deze vrouw. Zij is niet onverzorgd, maar 'versierd' op de brandstapel gelegd en na afloop zorgvuldig in een urn begraven.

Generaties na haar worden hier nog op dezelfde wijze begraven. Een halve eeuw na haar dood houden de begravingen op deze plek op echter op. Waarschijnlijk heeft de boodschap van de missionarissen uit Utrecht eindelijk toch wortel geschoten in de lokale leefgemeenschap.

COLOFON

Dit is een uitgave van de gemeente Utrechtse Heuvelrug ten behoeve van de tijdelijke tentoonstelling in 2016 'Het geheim van de Bentincklaan. Leven in Leersum in de vroege middeleeuwen.' De tentoonstelling is voorbij, maar het archeologische verhaal blijft bijzonder.
Tekst: Annemarie Luksen-IJtsma, gemeente Utrechtse Heuvelrug

Deze folder is gerealiseerd met hulp van

Werkgroep Archeologie van de Vereniging voor Dorp en Natuur Amerongen - Leersum.

Archeologische werkgroep Leen de Keijzer - Houten

Birgit Berk - Birgit Berk Fysische antropologie

Provinciaal depot Utrecht

Provinciaal Utrechts Genootschap

Gemeente Utrecht team Erfgoed

Gemeente Utrechtse Heuvelrug

Basisschool De Schakel

AWN regio Utrecht

Linda Dielemans - Artefiction

GEMEENTE
UTRECHTSE HEUVELRUG